

KULTTUURIHISTORIAN
TUTKIMUS
Lähteistä menetelmiin
ja tulkintaan

Toimittaneet Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä,
Sakari Ollitervo & Marika Räsänen

CULTURAL HISTORY – KULTTUURIHISTORIA 17

Kustantaja Kulttuurihistorian seura, Turku
ISBN 978-952-68776-8-6 (pehmeäkantinen)
ISBN 978-952-68776-9-3 (PDF)
ISSN 1458-1949

Kulttuurihistorian seura
c/o Kulttuurihistoria
20014 Turku
<http://kulttuurihistoria.net>

© kirjoittajat
Ulkoasu: Henri Terho ja Heli Rantala
Taitto: Heli Rantala

Kannen kuva: Valtionarkiston (nyk. Kansallisarkisto) tutkijasali tarjosi historian-
tutkijoille ajanmukaiset puitteet vuonna 1901. Kuvaaja: Atelier Nyblin A.B. Lähde:
Museovirasto, Historian kuvakokoelmat, HK19650527:2. CC BY 4.0.

Painopaikka: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa 2022

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

KULTTUURIHISTORIA, UUSMATERIALISMI, POSTHUMANISMI JA DIGITAALINEN HUMANISMI

Asko Nivala

Muuttaessani taannoin uuteen asuntoon pohdiskelin muuttolaatikoita purkaessani, mitkä kirjat sijoittaisin työhuoneeni kirjahyllyn vaikeapääsyisimpään nurkkaan. Päätin laittaa sinne vanhentuneet historian yleisyydet – klassikot, joita luetaan harvoin. Kurkottaessani hyllyttämään sinne Egon Friedellin *Uuden ajan kulttuurihistoriaa* (*Kulturgeschichte der Neuzeit*, 1927–1931) jäin miettimään, mikä siinä on vanhentunutta.

Silmäillessäni teoksen johdantoa huomasin Friedellin määrittelevän kulttuurihistorian tutkiman alueen totaliteetiksi.¹ Vaikka kulttuurihistoria on saanut vaikutteita mikrohistorian keskittymisestä yksilöiden ja pienten yhteisöjen kokemuksiin, Friedell ei ole täysin hakoteillä: ’kulttuurin’ määritelmään sisältyy, että se on tietyn historiallisen yhteisön ”henkisten ja aineellisten aikaansaannosten kokonaisuus”.² Peter Burke painottaa yhtä lailla, että sota-, nais-, aate- tai taloushistoriasta poiketen kulttuurihistoria ei tutki mitään erityistä aluetta vaan kulttuurin kokonaisuutta.³

¹ Friedell 1989 (1927), 34.

² *Kielitoimiston sanakirja*, <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/kulttuuri>.
Haettu 27.20.2022.

³ Burke 2008, 1.

Friedellin oletus kulttuurihistorian totaalisuudesta ei liene vanhentunut, mutta hänen kulttuurin määritelmänsä on samalla selkeän hierarkkinen. Kulttuurin matalimpana tasona Friedell pitää aineellisia tarpeita tyydyttävää taloudellista tuotantoa.⁴ Arkisten kotitöiden, kaupankäynnin tai työväen historia on pelkkä materiaallinen edellytys niitä korkeammille tieteelle, taiteelle ja uskonnonle. Samalla Friedellin lähestymistapa on ihmiskeskeinen. Hänen mukaansa kulttuurihistorian keskiössä ovat aikakauden edustavat ihmisyksilöt eli nerot.⁵ Friedellin kulttuurikäsitteiden elitismi, maskuliinisuus ja antroposentrismi eivät ole kestäneet aikaa yhtä hyvin kuin ajatus kulttuurista kokonaisuutena.

Harva nykypäivän kulttuurihistorioitsija hyväksyy Friedellin ajatusta aineellisen ja henkisen kulttuurin hierarkiasta, mutta tapa millä tämä porrasteisuus tulisi purkaa jakaa mielipiteitä. Riittääkö sen hajottamiseen, että tutkija laajentaa alaansa eurooppalaisten suurmiesten aatteista ja eliitin tavoista myös arkiseen ja aineelliseen kulttuuriin, ei-eurooppalaisiin kulttuureihin, nais- ja sukupuolihistoriaan sekä populaarikulttuuriin? Friedellin malli on yhtä lailla humanistinen eli inhimillisyyttä, ihmiskokemusta ja -toimijuutta korostava mutta samalla ihmiskeskeinen. Vaikka Friedell periaatteessa olettaa kulttuurihistorian alaan kuuluvan myös tekniikan ja talouden, kunkin aikakauden perusluonne selviää hänelle parhaiten tutkimalla sitä edustavia ajattelijoita ja ihmistoimijoita eikä esimerkiksi anonyymejä ja hitaasti muuttuvia taloudellisia rakenteita tai luonnonvoimien, teknologian, kasvien ja eläinten kaltaisia ei-inhimillisiä toimijoita. Perinteinen ihmiskokemusta ja ihmistoimijuutta korostava humanistinen tutkimustapa ei ole edelleenkaan vanhentunut, mutta 2000-luvulla sitä on haastettu ainakin kolmesta suunnasta.

Ensinnäkin uusmaterialismista inspiroituneet kulttuurihistorioitsijat ovat hylänneet aineellisen ja henkisen välisen hierarkian tutkien esimerkiksi tietokonevirusten toimijuutta, mediateknologioiden materiaalisuutta tai kulttuurikäsitteiden tilallisuutta.⁶ Toiseksi posthumanistisesti suuntautuneet tutkimukset ovat kyseenalaistaneet kulttuurihistorian

⁴ Friedell 1989 (1927), 34–35.

⁵ Ibid., 45.

⁶ Parikka 2007; Parikka 2015; Salmi, Nivala & Sarjala (toim.) 2015.

ihmiskeskeisyyden.⁷ Eläinten oikeuksien ja ilmastonmuutoksen motiivina posthumanismi kysyy: onko ihminen luonnon keskipiste, jolle muut ovat näyttäytyvät pelkkinä välineinä ja raaka-aineina? Kolmanneksi digitaalinen humanismi on määritellyt humanismia uudelleen mediahistoriallisesta näkökulmasta. Lähilukemisen rinnalle on tullut kaukolukeminen, joka on laajentanut historian lähdepohjaa. Laskennalliset menetelmät ovat tehneet paluun ihmistieteisiin herättäen epäilyn uuspositivismista ja luonnontieteiden menetelmiä seuraavasta skientismistä.

Miten kulttuurihistoria tulisi määritellä uusmaterialismin, posthumanismin ja digitaalisen humanismin avatessa uusia näköaloja? Miten uudet suuntauksat rinnastuvat toisiinsa? Osoitan tässä artikkelissa, että digitaalisilla ihmistieteillä on positivismin sijasta runsaasti yhteistä uusmaterialismin ja posthumanismin kanssa, vaikka näitä suuntauksia ajatellaan usein erillisinä ja toisinaan jopa vastakkaisina.

Uusmaterialismi

Uusmaterialismi on osa laajempaa filosofian realistista käännettä 2000-luvun vaihteessa. Uusmaterialismissa ei ole kyse yhtenäisestä teoreettisesta positioista vaan joukosta ajattelijoita, jotka ovat kritisoineet oletusta siitä, että kulttuuriset merkitykset olisivat erillään aineellisesta todellisuudesta. Uusmaterialistien mukaan materiaa ei tule ajatella pelkkänä passiivisena ”aineksena”, mitä diskursiiviset ja kulttuuriset ”muodot” aktiivisesti muokkaavat.⁸ Esimerkiksi Jane Bennetin mukaan materiaalisilla olioilla on riippumattomuutta, joka ei palaudu niiden meissä herättämiin mielteisiin.⁹ Materiaalisen reduktionismin sijasta uusmaterialismi olettaa kulttuuristen aatteiden alueen sekä aineellisen todellisuuden olevan toisiinsa palautumattomia tasoja, jotka ovat silti toisiinsa punoutuneita. Bennetin mukaan uusmaterialismia erottaa marxilaisesta

⁷ Ks. esim. Lähdesmäki 2020.

⁸ Deleuze & Guattari 2011 (1980), 407.

⁹ Bennett 2004, 19.

materialismista se, että yhteiskunnallisten ja taloudellisten suhteiden ohella uusmaterialismi tutkii ei-inhimillistä toimijuutta.¹⁰

Uusmaterialismi tuli tunnetuksi 2000-luvulla, mutta sen tausta on osin jälkistrukturalismissa. Jo Michel Foucault painotti kulttuuristen käytäntöjen ruumiillisuutta, mutta erityisen tärkeä viittauskohta uusmaterialisteille on ollut Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin teos *Mille plateaux* (engl. *A Thousand Plateaus*, 1980).¹¹ Ranskalaiskaksikko esitteli teoksessaan ’rihmaston’ käsitteen, joka kytkee geologian, biologian, psykologian ja historian tasot tiiviiksi verkostoksi. Teos tutki tämän mallin avulla erilaisilla nopeuksilla liikkuvia historiallisia tasoja tai ”tasankoja”, joiden käsittelemät aiheet ulottuvat geologiasta ja ekologiasta sotahistoriaan ja kirjallisuuteen. Kulttuurihistorioitsijoille on kiintoisaa, että Deleuze ja Guattari viittaavat tässä Fernand Braudeliin, joka kehitti hiukan vastaavaa mallia historian eri nopeuksilla liikkuvista tasoista.¹² Uusmaterialisti Manuel DeLanda onkin pyrkinyt historiallistamaan Deleuzin ja Guattarin ajattelua yhdistämällä sitä Braudelin talous- ja sosiaalihistorian empiirisiin tuloksiin.¹³

Ilmastonmuutokseen liittyvät haasteet selittävät osaltaan, miksi marxilaisesta kehyksestään irrotettu materialismi on tullut uudelleen suosituksi 2000-luvulla. Marxilaista materialismia motivoi teollistumisen kärjistävät luokkajännitteet, mutta uusmaterialistista keskustelua varjostaa huoli ilmastonmuutoksesta ja fossiilisen aikakauden päättyemisestä. Esimerkiksi tästä tutkimussuuntauksesta käy mediahistorioitsija Jussi Parikan *A Geology of Media* (2015). Vaikka informaatiota ajatellaan 2000-luvulla jonakin aineettomana, meille markkinoidut ”pilvipalvelut” eivät sijaitse tosiasiaassa taivaassa vaan suuryritysten palvelinhalleissa, jotka kuluttavat jättimäisen määrän sähköä ja tarvitsevat komponentteihinsa kaivoksista louhittuja harvinaisia mineraaleja. Parikka tuo esiin, kuinka nykyiset mediat vinyylilevyistä pilvipalvelimiin edellyttävät geologista ja fossiilista tasoa. Toisaalta myös maakerrokset toimivat ei-inhimillisenä medianana, johon tallentunutta historiaa niin geologit kuin arkeologit louhivat esiin.¹⁴

¹⁰ Ibid., 14–15.

¹¹ Vrt. Bennett 2020, 17–18.

¹² Deleuze & Guattari 2011 (1980), 434, 468.

¹³ Ks. tark. DeLanda 1997.

¹⁴ Parikka 2015.

Maapallon lämpeneminen on esimerkki historiallisesta tapahtumasta, jossa geologia, teknologia ja aatehistoria limittyvät. Ilmastonmuutosta kiihdyttävät fossiiliset polttoaineet ovat syntyneet ajallisesti ennen ihmistä geologisten prosessien tuloksena.¹⁵ 1700-luvun lopun teollisessa vallankumouksessa geologinen taso yhdistyi ajatukseen ihmisestä luomakunnan keskuksena, joka kykenee hallitsemaan luontoa kausaalisesti.

Posthumanismi ja digitaalinen humanismi

Uuden ajan alun humanismiin sisältyi oletus, että ihminen ei ole enää vain yksi luotu oleva muiden joukossa vaan koko maailman keskipiste, jota varten muut olevat ovat olemassa. Posthumanismi ei toki hylkää humanismin sekulaaria maailmankuvaa eikä kyseenalaista ihmisyksilöiden tai -yhteisöjen kykyä toimijuuteen, vaikka se pohtii voivatko myös eläimet tai jopa elottomat objektit olla toimijoita. Nimensä mukaisesti posthumanismi kyseenalaistaa humanistisen oletuksen ihmisen ensisijaisuudesta, mutta samalla se uusintaa alkuperäisen humanismin joitakin puolia.¹⁶

Vaikka kulttuurihistoria on humanistinen tiede, 'humanismi' itsessään ei ole yliajallinen idea. Se syntyi uuden ajan alussa ja posthumanismi olettaa, että sen sisältöä voi siksi revisioida. Myös Peter Burke on pitänyt humanismia kulttuurihistorian itseymmärryksen kannalta ratkaisevana epookkina.¹⁷ Humanismi puolustaa ihmissubjektin luovuttamatonta arvoa ja kykyä itsenäiseen toimijuuteen. Humanistisesta ymmärryksestä ponnistava kulttuurihistoria on ollut menneisyyden ihmisten tuottamien merkitysten tulkintaa. Posthumanismi kritisoi ihmisten taipumusta ajatella ympäröivää luontoa sekä tekniikkaa

¹⁵ Kulttuurisen relativismin ja konstruktivismin vaikeuksista tarkastella ihmislajia edeltäviä historiallisia prosesseja, ks. Meillassoux 2017.

¹⁶ Transhumanismilla viitataan posthumanismin edistysuskoiseen muotoon, joka pyrkii ylittämään ihmisen ja koneen välisen rajan tekemällä ihmisistä kyborgeja, kun taas posthumanistit pohjaavat ajatteluaan ekokritiikkiin ja eläintutkimukseen. Posthumanismista ks. lähemmin Lummaa & Rojola 2014.

¹⁷ Immonen 2001, 13.

instrumentaalisesti jonakin vain ihmisiä varten olevana. Se tarjoaa reflektiopinnan kulttuurihistorian itseymmärrykselle haastaen kulttuurihistorioitsijat ajattelemaan kulttuuristen merkitysten, symbolien ja kertomusten ei-inhimillisiä kohteita itsenäisesti olemassa olevina olentoina ja mahdollisina toimijoina.

Posthumanistisesta polemiikista huolimatta humanismin määrittely pelkästään ihmisen etusijaa korostavaksi aatteeksi ei ole kuitenkaan riittävä lähtökohta. Humanismia on määriteltävä myös mediahistoriallisesti. Renessanssihumanismi perustui paitsi kaupunkivaltioiden nousuun talouteen myös merkittävään mediateknologiseen mullistukseen, kirjapainotaidon syntyyn. Kulttuurihistorialle tärkeän lähdekritiikin lähtökohdat ovat uuden ajan alun filologisessa tekstikritiikissä, jota tarvittiin, kun keskiajan käsikirjoituksia variantteineen toimitettiin painetuiksi kirjoiksi. 1900-luvun ja 2000-luvun vaihteelle on erityistä tiedon digitalisoituminen ja sen kokoaminen ja yhdisteleminen suuriin tietokantoihin. Kertomusten ja kirjojen asemesta kulttuurihistorioitsijat sekä tutkivat että tuottavat yhä enemmän tietokantoja.¹⁸

Kirja (tai kertomus) ja tietokanta on toisinaan esitetty jopa toisilleen vastakkaisina, vaikka vastakkainasettelu on pohjimmiltaan keinotekoinen.¹⁹ Jo ennen kirjapainoa koodeksi eli sidottu kirja mahdollisti tekstien selaamisen. Erona kirjakääröön eli rullalle käärittyyn tekstiin koodeksi, sivuttain selattavissa oleva kirja, mahdollisti uuden lukutavan, jossa kertomusta ei tarvinnut seurata alusta loppuun vaan teksteistä voitiin hakea tarvittavaa tietoa. Sanakirja tai kirjan hakemisto ei ole ajassa etenevä tarina vaan hakusanoittain jäsenyvä tietokanta. Ensyklopediaa ei ole tarkoitus lukea alusta alkaen, kuten kertomusta, vaan se jäsenyy hypertekstinä, jossa hakusanat viittaavat kehämäisesti toisiinsa. Aakkosittain järjestetty kortisto on tietokanta, vaikka se olisi painettu selattavan kirjan muotoon. Tietokannan rakentamiseen ei siis tarvita digitaalista tietokonetta, vaikka sellaisen käyttäminen voi tehostaa tiedonhakua merkittävästi.

Eräs digitaalisen humanismin perusta onkin kriittisten tekstilaitosten tuottaminen digitaaliseen muotoon (TEI-XML), jolloin painetun kirjan rajoitukset eivät rajoita monimutkaisen tekstikriittisen appa-

¹⁸ Ks. tark. Nivala 2018.

¹⁹ Hayles 2012, 16, 175–98.

raatin ja kommentaarien toteuttamista esimerkiksi tekstin eri versioiden rinnakkaista vertailemista. Toisaalta digitaaliset humanistit eivät tyydy pelkästään kokoamaan uusia digitaalisia lähdejulkaisuja vaan he ovat kehittäneet tutkimusmenetelmiä, jotka pyrkivät yksittäisen ihmisen lukukapasiteetin ylittämiseen laskennallisia menetelmiä ja tietokonemalleja hyödyntämällä. Tämä pyrkimys ihmisen kykyjen kasvattamiseen teknologian avulla yhdistää digitaalista humanismia niin uusmaterialismiin kuin posthumanismiinkin.

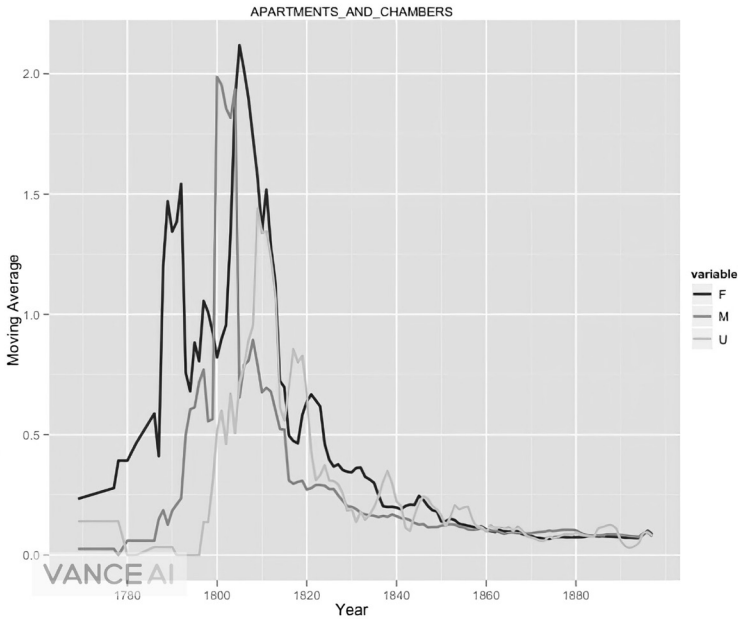
Kaukolukeminen

Tunnetuin digitaalisten ihmistieteiden esittelemä uusi käsite on etä- eli kaukolukeminen (*distant reading*). Kirjallisuushistorioitsija Franco Moretti on esittänyt, että suppean kaanonin lähilukemisen sijasta tutkijoiden tulisi hyödyntää kaikkia saatavilla olevia painettuja lähteitä. Esimerkiksi Morettia kiinnostanutta 1800-luvun romaanimuotoa tutkittaessa tämä tarkoittaisi jopa satojen tuhansien populaarien ja unoh-tuneiden teosten lukemista.²⁰ Ihmisen resurssit tällaiseen tutkimukseen ovat rajalliset, mutta kaukolukeminen kykenee käsittelemään digitoi-tuja teoksia laskennallisten menetelmien avulla ja löytämään niistä sel-laisia merkityksiä ja tilastollisia piirteitä, joita ihmislukija ei ehkä edes voisi havaita.

Eräs esimerkki kaukolukemisen mahdollisuuksista pitkällä lähdesar-joilla on Morettin kollegan Matthew Jockersin tutkimus *Macroanalysis* (2013). Jockers osoittaa, kuinka 1800-luvun englanninkielisen romaani-aihemallintaminen (*topic modelling*) tuo esiin 500 eri kirjoissa tois-tuvaa teemaa. Jockersin verkossa julkaiseman tietokannan avulla lukija voi tarkastella eri motiivien suosiossa tapahtuvia ajallisia muutoksia. Jockers on luokittanut aineiston kirjoittajien sukupuolen sekä kansalli-suuden mukaan, mikä tuo esiin 500 eri aiheen sukupuolittuneisuutta ja kansallisia painotuksia pitkällä 1800-luvulla (kuvio 1).²¹

²⁰ Moretti 2013. Ks. myös Hakkarainen et al. tässä teoksessa.

²¹ Jockers 2013.

Kuvio 1. *Apartment and chambers* -aiheen sukupuolittuneisuus 1800-luvun romaaneissa. Ennen vuotta 1800 teema on suosittu naiskirjailijoiden (F) parissa, mutta myös mieskirjailijat (M) alkavat käyttää sitä sen jälkeen. Aiheen suosio romahtaa 1820-luvulle tultaessa. Lähde: www.matthewjockers.net/macroanalysisbook/macrotthemes/?topic=APARTMENTS_AND_CHAMBERS. Kuvion lisenssi Matthew Jockers (CC BY-SA). Haettu 12.3.2021.

Tällaisen tutkimuksen toteuttaminen ilman kaukolukemista vaatisi ihmislukijoilta epärealistisen suurta työmäärää eikä yksittäisten tutkijoiden romaaneista tekemiä henkilökohtaisia tulkintoja voisi välttämättä uusintaa tai eri aiheiden valintaperusteita perustella yhtä objektiivisesti kuin laskennallisilla menetelmillä. Aihemallinnus toimii niin, että tutkija syöttää vain etsittävien teemojen määrän ja LDA-algoritmi (*latent Dirichlet allocation*) mallintaa korpuksessa esiintyvien aiheiden sisällön itsenäisesti. Toisin sanoen tutkijan hermeneuttiset ennako-oletukset eivät vaikuta teemojen valintaan aineistosta vaan kyse on niiden tilastollisesta esiintymisestä eri teksteissä. Erona lähilukemiseen on se, että toiset tutkijat voivat uusintaa aihemallinnuksen tulokset, eivätkä

ne siten ole sidottuja yksittäisten tutkijoiden tulkintoihin. Moretti ja Jockers ovatkin esittäneet objektiivisuuteen pyrkivän kaukolukemisen poleemisena vastakohtana yksittäisen tutkijan tulkinnoille varsin suppeasta lähdeaineistosta.²² On kuitenkin syytä muistaa, että tutkijan muut metodologiset valinnat – kuten aineiston esikäsittely poistamalla kielen yleisimmät sanat *stopword*-listalla – vaikuttavat mallin rakentamiseen, joskin nämä ratkaisut voidaan dokumentoida läpinäkyvästi. Jotkut humanistit pitävät kaukolukemisen väitteitä sen tulosten objektiivisuudesta kuitenkin esimerkkinä ihmistieteisiin hiipineestä positivismista tai skientismistä.

Vaikka kauko- ja lähilukemisen käsitteistä on kirjoitettu paljon, niitä käytetään nykykeskustelussa yllättävän jäsentymättöminä, sillä molemmat on irrotettu alkuperäisestä yhteydestään. Morettin kritisoima 'lähilukeminen' syntyi 1900-luvun yhdysvaltalaisessa uskriittisessä ja formalistisessa kirjallisuusteoriassa vastareaktionä historismiin, joka kontekstualisoi tekstejä niiden syntyajankohtaan ja usein myös kirjailijan biografiaan. Lähilukeminen perustui modernismin autonomiaestetikkaan, joka pyrki rajaamaan tekstin tulkinnan vain tietyn klassikkoteoksen muodostamaan sisäiseen tekstuaaliseen avaruuteen erottaen tekstin rakenteen erittelyn sen kirjoittaneen henkilön intentioista sekä tekstin lukijassa herättämistä tunteista.²³ Vaikka lähiluvun kohteeksi on sittemmin otettu myös ei-kanonisoituja tekstejä, formalistinen ajatus tekstin irrottamisesta sen syntyajankohdan historiallisesta yhteydestä vaikuttaa ongelmalliselta lähtökohdalta historian tutkijalle. Koska kulttuurihistoriallinen analyysi on nimenomaan tekstejä toisiin teksteihin ja menneen kulttuurin kokonaisuuteen kontekstualisoivaa, lähteiden lähilukemisen sijasta usein voisi olla osuvampaa puhua yleisemmin tekstien tulkinnasta.

Kaukolukemisen käsitteen teoreettinen tausta vaikuttaa yhtä unohtuneelta. Moretti esitteli kaukolukemisen ensimmäistä kertaa artikkelissaan "Conjectures on World Literature" (2000), jolloin se ei vielä liittynyt lainkaan digitaaliseen humanismiin. Kulttuurihistorian itseymmärryksen kannalta on kiinnostavaa, että Moretti yhdistää kaukolukemisen Braudelin sekä sosiologi Immanuel Wallersteinin

²² Moretti 2013, 48; Jockers 2013, 6–7.

²³ Lähilukemisen monimuotoisuudesta ks. Kortekallio & Ovaska 2020.

totaalihistoriaan. Moretti pyrkii tutkimaan isojen rakenteiden kirjallisuushistoriaa, missä kaikkien eri maanosien kirjallisuuksia vertaillaan osana yhtä maailmankirjallisuuden kokonaisuutta. Moretti linjaa, että globaalia kirjallisuushistoriaa tulisi voida kirjoittaa katsausartikkeleina, jotka perustuvat pelkästään toisten tutkijoiden tekemien empiiristen tulosten kokoamiseen ilman, että kirjoittajan tulisi itse pystyä lukemaan kaikki maailmassa ilmestyneet kirjat. Artikkelissaan Moretti kaukolukee länsimaisten romaanien ohella esimerkiksi japanilaisen, arabialaisen ja afrikkalaisen romaanin historiaa viitaten tässä alkuperäislähteiden sijasta näitä koskeviin tutkimuksiin.²⁴

Vasta Morettin siirryttyä Stanford Literary Labiin, missä myös Jockers työskenteli, Moretti alkoi käyttää isoja digitaalisia aineistoja ja tietokantoja kaukolukemisen aineistona. Braudelilaisiin pitkiin kestoihin keskittyminen tuo Morettin kaukolukemisen kuitenkin yllättävän lähelle uusmaterialismia, vaikka näitä suuntauksia on pidetty toisistaan erillisinä.

Digitaalinen mallintaminen osana kulttuurihistoriallista tulkintaa

Synkronisen tietokannan rakentaminen kaukolukemalla ja diakronisten kertomusten tulkinta voidaan ajatella Morettin tavoin toisensa pois sulkevinä vastakäsitteinä, mutta myös toisiaan luontevasti täydentävinä menetelminä. Laajamittaisesta tutkimushankkeesta voi syntyä tuloksena sekä perinteisiä kertovia tutkimusartikkeleita että interaktiivinen tietokanta.

Esimerkiksi kulttuurihistorian professori Hannu Salmen johtama konsortio *Computational History and the Transformation of Public Discourse in Finland, 1640–1910* (2016–2019) julkaisi tuloksenaan tietokannan *Text Reuse in Finnish Newspapers and Journals, 1771–1920*.²⁵ COMHIS-konsortiota voi tavallaan pitää braudelilaisen totaalihistorian hankkeena, jossa tutkittiin suomalaisessa lehdistössä kiertänei-

²⁴ Moretti 2013, 44, 47–49.

²⁵ Vesanto, Ginter, Salmi, Nivala, Rantala & Paju: *Text Reuse in Finnish Newspapers and Journals, 1771–1920*, www.comhis.fi.

den tekstien kopioita koko saatavissa olevan aineiston aikajänteellä ja etsien paitsi viraalisia uutisia myös lehdistössä satojen vuosien päästä lainattuja tekstejä. Yleisölle avatun tietokannan tarkoituksena oli myös tarjota silta kaukolukemisesta lähilukemiseen. Käyttäjä voi vaikkapa hakea fraasilla ”Aleksanteri toinen” esiin 352 uudelleen käytettyä tekstiä (klusteria), jotka koostuvat 1 122 yksittäisestä lehtijutusta. Klustereita voidaan tarkastella esimerkiksi julkaisuajan, sanomalehden, kielen, julkaisupaikan tai viraalisuuden mukaan. Tietokannasta löytynyttä kiintoisaa lehtiartikkelia voi siirtyä lukemaan Kansalliskirjaston portaaliin, jolloin tutkija vaihtaa saumattomasti kaukolukemisesta lähilukemiseen. Kirjallisuushistorioitsija Ryan Cordell on kutsunut tällaista lähi- ja kaukolukemisen vuorottelua zoomaavaksi lukemiseksi.²⁶

Zoomaava lukeminen yrittää välttää Morettin rakentamaa vastakkainasettelua lähi- ja kaukolukemisen välillä. Jo aiemmin eräät hermeneutikot ovat omaksuneet tieteelliset mallit osaksi humanistista tulkintaprosessia. Eklektisenä hermeneutikkona tunnettu Paul Ricœur ei vastustanut sen paremmin analyttistä kielifilosofiaa kuin strukturalismiakaan, vaan näki tekstin merkityksen selittämisen sen rakenteellisten suhteiden kautta laajemman hermeneuttisen tulkinnan välivaiheena.²⁷ Ricœurä soveltaen esimerkiksi edellä mainittu tekstin aihehallintaminen voitaisiin ajatella laajemman hermeneuttisen tulkinnan yhtenä vaiheena.

Digitaalisen historian tulokset ovat tietokantoja ja taulukoita, mutta usein myös koneoppimisen tuottamia malleja. Mallin käsitettä eritellessään Ricœur viittaa Max Blackin kolmijakoon, jossa mallit jaetaan pienoismalleihin²⁸, analogisiin malleihin (kuten sähkölaitteen kytkentäkaavio) sekä varsinaisiin teoreettisiin malleihin.²⁹ Arkeologia ja tilallinen historia hyödyntävät pienoismallien kaltaisia 3D-malleja tai karttoja, jotka ovat maantieteellistä tilaa esittäviä malleja. Verkostoanalyysin tuottamat kaaviot ovat analogisia malleja, jotka kuvaavat esimerkiksi henkilöiden keskinäisen kirjeenvaihdon sosiaalisia verkostoja. Tekstikorpuksen käsittelemiä keskustelunaiheita mallintava aihemalli

²⁶ Cordell 2013.

²⁷ Ricœur 1976, 66–67, 82–88.

²⁸ Alkutekstin *scale model* voi tosin viitata pienoismallin ohella myös vaikkapa bakteeria suurentavaan malliin.

²⁹ Ricœur 1976, 66–67; Black 1962, 219–26.

puolestaan perustuu probabilistiseen sanapussi-malliin (*bag-of-words model*).³⁰ Myös uusmaterialismi hyödyntää teoreettisia malleja: Manuel DeLanda on käyttänyt digitaalisten mallien, kuten soluautomaattien, neuroverkkojen sekä moniagenttijärjestelmien, spontaanisti tuottamaa emergenttiä järjestystä esimerkkinä materian kyvystä tuottaa aktiivisesti uusia muotoja.³¹

Ricœurin seuraten nämä erilaiset lähdeaineiston rakennetta erittelevät tai kulttuurisia merkityksiä selittävät digitaaliset mallit voidaan nähdä varsinaista tulkintaa valmistelevana vaiheena. Ricœurin mukaan tekstin strukturaalista selittämistä seuraa vielä varsinainen historiallinen tulkinta, joka ei ole kiinnostunut vain lähteen syvärakenteesta vaan siitä millaisen referentiaalisen maailman se avaa.³²

Esimerkiksi Ann Radcliffen goottilainen romaani *Udolpho* (*The Mysteries of Udolpho*, 1794) tuottaa emotionaalista jännitystä binaarisella rakenteella: kuvaamalla ensin päähenkilön pastoraalisen La Valléen kotikartanon Gascognessa, jota seuraa hänen siirtymänsä rapistuneeseen Udolphon linnaan.³³ Mutta miksi juuri Ranska on Radcliffelle pittoreskin maisemaestetiikan aluetta ja Italian syrjäseutu subliimin kauhun paikka? Ricœurin mukaan strukturaalinen analyysi ei vastaa tällaisiin historiallisiin kontekstualisointia vaativiin kysymyksiin, jotka koskevat tekstin tulkinnan liikettä tekstin mielestä sen tarkoitukseen – sen ehdottamaa ja avaamaa maailmaa.³⁴ Esimerkiksi *Udolphon* aihehallintaminen saattaisi tuoda esiin pittoreskin maisemaestetiikan aiheen, joka korreloi Ranskan aluetta kuvaavien jaksojen kanssa ja ylevän vuoriston aiheen, joka liittyy Italian periferiaan. Aihemalli voi tuoda tämän vastakohtaan esiin, mutta se ei kuitenkaan pysty vastaamaan siihen historialliseen kysymyksen, mistä syystä Ranskan maaseutu ja Italia kuvataan kirjassa valituilla tavoilla.

³⁰ Ks. Blei, Ng, Jordan & Lafferty 2003.

³¹ DeLanda 2011.

³² Ricœur 1976, 82–88.

³³ Taubenböck 2002.

³⁴ Ricœur 1976, 19, 87–88 viittaa tässä Gottlob Fregen erotteluun tekstin 'mieleen' (*Sinn*) ja 'tarkoitukseen' (*Bedeutung*). Kielellisen ilmauksen tarkoite merkitsee yksittäistä oliota mihin joku käsite viittaa, kun taas sen mieli merkitsee tapaa, jolla entiteettiin viitataan. Fregen esimerkkinä ovat ilmaukset 'iltatähti' ja 'aamutähti', jotka viittaavat samaan tarkoitteeseen (Venus), mutta vastakkaisissa mielissä.

Lopuksi

Tuleeko kulttuurihistorian edelleen seurata Egon Friedellin jälkiä ja tutkia edustavien yksilöiden kokemuksia ja toimijuutta? Vaikka tarkastellut yksilöt eivät esimerkiksi mikrohistoriallisessa lähestymistavassa ole vain suurmiehiä, yksilö- ja tapahtumakeskeinen tarkastelutapa kulttuurihistoriallisen tutkimuksen lähtökohtana edellyttää silti ihmiskeskeisyyttä. Mitä kulttuurihistorioitsijan tulisi ajatella ihmisyksilöiden kokemusmaailman ylittävän pitkäkestoisen historian tutkimisesta tai historian digitaalisesta mallintamisesta ja kaukolukemisesta? Näihin kysymyksiin olen pyrkinyt vastaamaan tässä artikkelissa.

Uusmaterialismi ja posthumanismi haastavat meidät pohtimaan tulisiko kulttuuria ajatella totaliteettina, jossa inhimillinen toimijuus ja kielelliset merkitykset limittyvät ja vuorovaikuttavat biologisten eliöiden, teknisten laitteiden ja geologisten maakerrosten tasojen kanssa. Tämän ajatustavan mukaan kompleksiset kulttuuriset ilmiöt, kuten uuden ajan kapitalismi tai teollinen vallankumous, ovat kehkeytyneet ylhäältä tulevien aatteiden sijasta alhaalta ylöspäin yksinkertaisten arkisten tapahtumien kasautuessa uudenlaisilla tavoilla yhteen muodostaen palautesilmukoita tai emergenttejä ominaisuuksia.³⁵ Näkökulman siirtäminen eliitin poikkeusyksilöiden aatteista ja keksinnöistä rahvaan arkiseen vilinään kaduilla ja toreilla on kulttuurihistorialle luontevaa.

Lähempi tarkastelu osoittaa, että eroistaan huolimatta uusmaterialistinen ja digitaalinen käänne jakavat monia lähtökohtia, jotka ovat olleet tärkeitä myös kulttuurihistorian perinteelle. Digitaalisen tutkimuksen pioneeri Moretti tähtää kaukolukemisen käsitteellä braudelilaisen pitkäkestoisen konjunktuurin hahmottamiseen, mitä uusmaterialisti DeLanda taas on havainnollistanut simulaatioilla, jotka mallintavat esimerkiksi neoliittista talousjärjestelmää tai Egyptin pyramidien rakentamista.³⁶

Palauttamalla mieleensä Karl Lamprechtin ja Braudelin perinnön kulttuurihistoriaa voi ajatella tieteenä, joka tutkii yksilöllisten kokemusten ja kulttuuristen merkitysten ohella hitaiden rakenteiden siirtymiä

³⁵ Vrt. DeLanda 1997.

³⁶ DeLanda 2011, 128–145, 166–183.

sekä kulttuuria kokonaisuutena.³⁷ Yksittäiset historialliset tapahtumat ja ihmisyksilöiden kokemukset ovat totaalihistorian näkökulmasta kronikoiden ja sanomalehtien kirjaamaa pintakuohua, kun taas syvälliset rakenteelliset muutokset tapahtuvat hitaasti ja ovat vaikeampia havaita mutta sitäkin merkittävämpiä. Pitkäkestoiset geologiset ja biologiset tasot eivät ole ajattomia, mutta ne ovat paljon ihmistä vanhempia. Niitä huomioiva kulttuurihistoriallinen tutkimus voi omaksua tarvittaessa myös ei-inhimillisen näkökulman ja yhdistää hermeneuttiseen tulkin-taan digitaalista mallintamista.³⁸

Tutkimuskirjallisuus

- Bennett, Jane: *Materian väre: Olioiden poliittinen ekologia*. Alkuteos: Vibrant Matter. A Political Ecology of Things (2004). Suom. Tapani Kilpeläinen. niin & näin 2020.
- Black, Max: *Models and Metaphors*. Cornell University Press 1962.
- Blei, David; Ng, Andrew; Jordan, Michael & Lafferty, John: Latent Dirichlet allocation. *Journal of Machine Learning Research* 3 (2003), 993–1022.
- Burke, Peter: *What is Cultural History?* Polity Press 2008.
- Cordell, Ryan: Taken Possession of: The Reprinting and Reauthorship of Hawthorne's "Celestial Railroad" in the Antebellum Religious Press. *DHQ: Digital Humanities Quarterly* 7 (2013).
- DeLanda, Manuel: *A Thousand Years of Nonlinear History*. Swerve Editions 1997.
- DeLanda, Manuel: *Philosophy and Simulation: The Emergence of Synthetic Reason*. Continuum 2011.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix: *A Thousand Plateaus*. Alkuteos: Mille plateaux (1980). Kääntänyt Brian Massumi. Continuum 2011.
- Friedell, Egon: *Uuden ajan kulttuurihistoria I*. Suom. Erik Ahlman. WSOY 1989 (1927).
- Hayles, N. Katherine: *How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis*. The University of Chicago Press 2012.

³⁷ Lamprechtin ainutkertaisten tapahtumien sijasta yleiseen ja yksilöiden sijasta tyypilliseen keskittyvä kulttuurihistoria toimi 1900-luvun alussa vastapainona Friedellin anekdoottimaiselle ja esteettiselle ymmärrykselle kulttuurihistoriasta. Immonen 2001, 11–13. Braudelin moniaikaisuudesta kulttuurihistorian lähtökohtana, ks. Immonen 2001, 20–23.

³⁸ Tämä julkaisu on osa Suomen Akatemian rahoittamaa tutkijatohtorihan-ketta *Romantic Cartographies* (2019–2022, päätös: 321945).

- Immonen, Kari: Uusi kulttuurihistoria. Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria: Jobdatus tutkimukseen*. SKS 2001, 9–28.
- Jockers, Matthew: *Macroanalysis. Digital Methods and Literary History*. University of Illinois Press, 2013.
- Kielitoimiston sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone Oy, 2020. Verkossa: <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>.
- Kortekallio, Kaisa & Ovaska, Anna: Lähilukeminen ennen ja nyt: Ruumiillisia, ympäristöllisiä ja poliittisia näkökulmia. *AVAIN* 17 (2020), 52–69.
- Lummaa, Karoliina & Rojola, Lea: Mitä posthumanismi on? Teoksessa Karoliina Lummaa & Lea Rojola (toim.) *Posthumanismi*. Eetos 2014, 7–12.
- Lähdesmäki, Heta: *Susien paikat: Ihminen ja susi 1900-luvun Suomessa*. Jyväskylän yliopisto 2020.
- Meillassoux, Quentin: *Äärellisyyden jälkeen: Tutkielma kontingenssin välttämättömyydestä*. Alkuteos: *Après la finitude. Essai sur la nécessité de la contingence* (2006). Suom. Ari Korhonen. Gaudeamus 2017.
- Moretti, Franco: *Distant Reading*. Verso 2013.
- Nivala, Asko: Mitä on digitaalinen humanismi? *niin & näin* 1 (2018), 63–69.
- Parikka, Jussi: *Digital Contagions: A Media Archaeology of Computer Viruses*. Peter Lang 2007.
- Parikka, Jussi: *A Geology of Media*. University of Minnesota Press 2015.
- Ricœur, Paul: *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. Texas Christian University Press 1976.
- Salmi, Hannu, Nivala, Asko & Sarjala, Jukka (toim.): *Travelling Notions of Culture in Early Nineteenth-Century Europe*. Routledge 2015.
- Taubenböck, Andrea: *Die binäre Raumstruktur in der Gothic novel: 18.-20. Jahrhundert*. Fink 2002.
- Vesanto, Aleks; Ginter, Filip; Salmi, Hannu; Nivala, Asko; Sippola, Reetta; Rantala, Heli & Paju, Petri: *Text Reuse in Finnish Newspapers and Journals, 1771–1920*, <http://comhis.fi/> Haettu 3.12.2020.